

Мужицька смерть

I

Його називали Банатом, властиве ж ім'я його було Гриць. Банатом прозивали його тому, бо він служив при війську на Угорщині в Банаті і не раз розповідав про той свій побут у Банаті.

Був жонатий удруге з Калиною, тепер Грициха, що мала в одній нозі «роматиз» і без палиць не могла ходити.

Мав навичку щонеділі впитися.

Як упився, то забував зовсім, що жонатий: все мав себе за вдівця та й згадував першу небіжку.

— Це тому, — так говорили сусіди, — що з першою добре жив, а з другою оженився тільки для того, що господареві ніяк без жінки.

Щонеділі торкотів Гриць. Виходив перед хату на запущене подвір'я, поросле бур'яном, ставав собі коло калабані, що з неї кури воду п'ють, та й торкотів:

— Де пліт від вулиці? — питав сам себе. — У кожного є пліт, а в мене нема? А я ж гірший газда від вас? Мо-ой, багачі!.. Нема плота, лиш поплотина! А давно був пліт. Ще за небіжки жінки... Вона мені їсти варила, як я його городив. Моя газдиня! Бувало, городжу пліт або перед хатою щось роблю, може, ні?! (говорив це слово з притиском, начеби з ким перечився), а вона, бувало, небіжка, стане на порозі та: «Грицю, — каже, — ходи полуднувати». Я лишаю роботу, може, ні?! уходжу до хати. Ану, стоїть стіл, застелений білою скатертю, може, ні?! Святочна скатерть! Ану, стоїть склянка на столі — із горівкою. Дає миску яєчниці, дає миску барабуль у юшці, дає молочну кашу, дає запашну кулешу з сиром. Як сонце! їж, пий і веселися!

Та не лиш плота чіплявся Гриць: він накладав собі також і з курми, і з воронами. Навіть нашому невинному псові, з лагідними й сльозавими очима, оброслому довгою козячою вовною, не давав Гриць спокійно перебігти.

Також із прохожими людьми заходив Гриць у бесіду. Поперед його хати переходив щонеділі молодий парубок Петро, йдучи до читальні. Він був секретарем читальні, та й Гриць його за те ненавидів.

— А куда йдеш, Петре?

— А куда ж би? — відповідав Петро. — Іду на танець. Дав бог неділю, та при святі хоче молодіж погратися.

Гриць знав, що Петро його дурить.

— Ой, так! Таже й я був молодий. Може, ні?! Але давно не так ішли іграшки, як тепер. Давно були парубки, а тепер що? Саме дрантя!

— А хіба ж давно були інакші люди? — перебив озлоблений Петро.

— Но-но-но-но, — успокоював Гриць, — не за тебе байка, а за других.

— А другі ж які?!

— Но-но-но! Ти не знаєш, що кождий циган свої діти хвалить. Може, ні?! Я лиш так собі. Ти, Петре, як якийсь казав, бери на розум. То не те що гірші парубки, але гірші часи настали. Може, ні?!

Тепер зверталася дискусія на злі часи.

— Та як то гірші часи, — питався Петро, — що за гірші?!

— Так, що гірші! — впевняв Гриць. — Давно парубкам було лиш до іграшок, а тепер що? Біда!

— А хіба ж давно парубки були панами, чи як?

— Но-но-но! — доказував Гриць. — Таже то не тудя. Давно, бувало, як челядь збереться коло корчми, то провадить іграшки цілий день. А днина давно не то що тепер. Верем'є надворі таке, що аж серце радується. Може, ні?! Та й днина довша.

— А тепер як? — запитався Петро. — Таже адить, верем'є; а вліті — то днина вдвоє довша, як узимі.

— Е, говори! Верем'є верем'ю не рівне, та й днина днині! А давно, коби ти знав, то таки доба була довша. Може, ні?! Бувало, в неділю як заведем танець коло корчми, то подубцюєш, небоже, досхочу, заки сонце зайде. Або як у Банаті, бувало, вийдеш на зицирку, мой, як розпустить колони по чистім полі, то якийсь раз таністрою підкинеш...

— Та то, вуйку Грицю, — перебив Петро, — не днина тому винна, але видко, що на танці охоти не було, та й таністра була затяжка, що вам так навтямилося до заходу сонця.

— Що ти мені перечиш! Отже я тобі кажу сніську правду, що давно ціла доба була довша: і ніч, і днина, а тепер настає чимраз коротша!

Петро засміявся:

— Та це, по-вашому, ще на таке зійде, що буде година днини, а година ночі. А відтак уже таке настане, що не буде ні днини, ні ночі, лиш хіба — раз темно, раз ясно, раз темно, раз ясно; мигтітима перед очі, що люди битимуться головами одне до одного.

— Ей же бо ти, небоже! То ти береш мене, старого, на глум?!

Петро пішов, а Гриць відказував на молодь і на читальню.

Гриць, відай, був би в неділю сам до хати ніколи не зайшов. Кликала його двадцятилітня донька (ще від першої жінки) Василина. Вона підходила тихо, босими ногами, аж до Гриця, сіпала його за рукав та й шептала:

— Дедю, ходіть вечеряти!

Гриць обертався здивований, хвильку надумувався і йшов до хати.

Від Василяни заносило на кілька кроків вкруг потом. Дівчата мийються щосуботи лутом майже до пояса. Василяна, очевидно, не робила того, бо не мала часу: вона заступала в хаті газдиню та й робила на лані, а мачусі не було в голові, аби «дівка була змита».

— Такий см добрий-добрий, як молоко, — говорив Гриць, входячи до хати, але його прибитий вигляд не показував зовсім молочного настрою.

— Ігі на тебе, пияку! — відповідала йому Грициха з печі. — Ти з глузду зсунувся, що плетеш, не видиш, що образи в хаті?!

— Но-но-но, жінко, бог з тобою! Чоловік, як якийсь казав, хоче зажити світа: на то бог дав неділю. Цілий тиждень працюємо, як той казав, в поті чола, а...

— Ей, робітнику мій! — аж заспівала Грициха. — Іди, йди, старцуне, ще колись горівка в тобі займеться. Та й то ні встиду, ні сорому не має: уже дідовід, одною ногою в ямі, а ще як залле собі пельку, то мало що хибує, аби по стінах не дерся.

Гриць замуракував щось під носом, а потому вхопився обома чорними, костистими руками за голову, сів за стіл та й:

— Убила мене, — каже, — як кагла!

Від заправленої чортзна-чим горівки боліла його голова.

Василяна подала йому вечерю та й пішла лагодити постіль.

II

Чи він був пияк?

Варвара, Павлова донька, дівка чорнява, висока й гнучка, напала була раз серед поля на Василяну, бо Василяна десь її по селі обсуджувала.

— Ти, обсудо якась! — кричала Варвара. — Розповідай ліпше по селі за себе та за свого дедю-пияка, а не за мене, бо я тобі зараз кіски повимикаю.

Василяна дивилася звичайно в землю, та й тому всі казали, що вона «непевна». Тепер вона глянула на Варвару своїм зизим оком.

— Брепеш, Варваро, я тебе не обсуджувала, а від мого дедя тобі зась!

— Бреши сама з псами, ти опуде вонючий! Аді, воняє від тебе, як від тхора. А твій дедя таки пияк: малі діти знають, що він пияк.

Василяна відійшла. Ішла зовсім спокійно, так, начеби нічого й не сталося.

Варвара кричала ще їй навздогін:

— Сокотися ти, зелепуго, сокотися мене, як вогню, бо як іше раз учую за якусь обсуду, то розідру тобі хавки від вуха до вуха; серед села розідру!

А сусіда Грицева, стара Семениха, ймила була раз Грицевого сінка, Николу, в своїм саду на яблінці. Зсадила його відти та й винарила, не жалуючи долоні.

Зчинився вереск. Сусіди зазирали через плоти. Вийшла й Грициха та й стала впевняти, що Никола здохнув лише одно-однісіньке яблуко з землі, а на яблінку зовсім не лазив.

Семениха аж руки заломила спересердя:

— Гей, люди добрі! Та через це злодійкувате насіння ніяк буде стебельця на дворі вдержати: обнесуть де що є. Та й то малий злодій украв, а стара злодійка покриває. Та ти, крива відьмо, вчиш дітей крадіжки! Ти чоловіка звела на нінащо. За першої небіжки Гриць був порядний газда, а за тебе він і пияк, і нетріб. А то, бігме, радше би йому було повіситися, ніж мав зав'язувати собі світ із такою кривою відьмою.

Грициха замахнулася палицею:

— А йди ж ти, мерзо! Я тебе до суду завдам, що ти мене відьмою називаєш. Аби-сте були люди свідомі. (При цім слові сусіди поховалися поза плоти). А я присягну, що то ти відьма. Я знаю, що ти ходила гола навкруг хати з макітрою на голові.

То була робітна днина: чоловіків не було дома, лиш жінки. Тому Семениха балакала ще довгенький час із Процихою. Проциха плекала дитину обвислими, зжовклими грудьми та й приповідала:

— Добре кажете, Семенишко, то вона звела Гриця на нінащо. Який став тепер! Сором межи люди показатися: та він і в неділю в чорній сорочці. Не дбає вона ні за чоловіком, ні за Василюю. Дівці вже двадцятий рік, а люди не трапляються. А все через ню.

— Погань, кажу вам. Таже я ще затирила його першу небіжку. Жили, як той казав, у мирності і в радості. Мав з нею двох дітей. Старша, Марія, та померла вже віддана, при першій дитині. А оця молодша, Василю, та яка стала? Непевне воно таке: і в очі чоловікові не подивиться, все в землю. А всьому вона винна.

— Гриць забанував за першою небіжкою; після її смерті та ходив цілий тиждень, як строений: ні робота його не бралася, ні їда. Потому, що робити, оженився. Та — якби жінка людяна. А то лучилася така помийниця, що не то роботи з неї, але й доброго слова нема. Крива відьма, та й решта.

— А ви ж гадаєте, що він чого розпився? Таже за першої небіжки де-де-де — господар на все село. А тепер? От гноба: і сама не здихає та й йому не дає жити, боже, прости мені! От гріхи.

Також панотець Антоній мав Гриця за пияка. Незабавки після того, як Гриць оженився вдруге, панотець закликав його до себе.

О. Антоній був старий чоловік старої школи, завзятий табачник. Він належав до «твердих русинів», говорив з жінкою й дітьми по-польськи, а на мужиків натискав, аби не говорили це, цесе, але сіє.

— Учить нас сіяти! — говорили люди.

Гриць увійшов до кімнати, поцілував панотця в руку і став оглядати перепудженими очима портрет Снігурського, що висів над бюрком: іще не видів такого «страшного святця».

— Слухай-но ти, Грицю (панотець кожному тикав), питаюся я тебе, чого ти розніячився? Та тобі не ветид: таже ти якийсь газда?!

Газда глипнув жалісними очима на Снігурського.

— Просю божої ласки та й вашої, та де ж я? Лучилася пару разів оказія та, щоправда, був-ем трохи горівчений, але аби аж розпитися, то... біме, я не тото... не свідім, та й уже.

О. Антоній зажив табаки та й став Гриця, як то кажуть, псячити.

— Ти сякий-такий, маєш мені присягнути від горівки, розумієш?!

— Таже я розуміти розумію, але присягнути... то вже ні.

— Як? Що? Чому? Ти не хочеш присягнути від горівки?!

— Бо то з хліба, — сказав Гриць непевним, але переконуючим тоном.

І з присяги нічого не було.

— Чекай-чекай ти, лайдаку, прийде коза до воза. Та й прийшла коза.

— Узав піп на мене пізьму, — говорив Гриць до жінки по якімось часі, вернувши від хреста.

— Як, за що?

— А чи ж я знаю.

— Но, а відки знаєш, що взяв пізьму?

— Як «відки»? Аді, охрестив дитину Ерстиною!

— А ти ж що?

— Та я казав: хрестить, кажу, Єрина, а він охрестив Ерстина.

По двох роках охрестив знов панотець хлопця Родіоном.

— А як хлопець називається? Казав-есь, що Никола?

— Таже я казати казав, коли ж бо має на мене пізьму. От і не нагадати, як назвав... Редьковою назвав.

— Йой! А ти ж що? Та як, хлопець та аби звався Редькова.

— Іди питайся його. Я йому кажу Никола, а він: «Хрещається, — каже, — раб божий Редькова», — та й решта.

Проте однако Ерстигу всі звали Єриною, а Родіона — Николою.

Але Гриць не був такий пияк, як другі пияки. Пияком звичайно є той, хто п'є в корчмі та й хто п'є завсіди: чи є товариство, чи ні, чи є причина пити, чи ні. А Гриць не так. Він майже ніколи в корчмі не пив. Приносив собі завсіди горівку додому. Лиш мав ту пияцьку прикмету, що пив сам, не дбаючи про товариство.

Гриць «заживав світа» лиш у неділю. Буденного дня ходив у поле, як кожний. Та тільки тоді майже ніколи не говорив. Сусід Іван, що мав письменну жінку, розповідав не раз, що «Гриць, — каже, — виговориться в неділю на весь тиждень та й цілий тиждень відтак не потребує говорити».